

Szúdy Eszter-Halász Tamás NIZSINSZKIJÉK A SIVATAGBÓL beszélgetés Tamara Nijinskyvel és Szakáts Kingával

2010 telén, hosszú évek múltán ismét Budapestre látogatott Tamara Nijinsky, Vaclav lánya, illetve Szakáts Kinga Gaspers¹, Vaclav unokája, hogy Budapesten, Márkus Emília, a magyar színháztörténet egyik legnagyobb alakja és családja hajdani villájában ünnepeljék meg Tamara Nijinsky 90. születésnapját és emléktáblát avassanak a 150 éve született Márkus Emília tiszteletére (az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet és az épület földszintjében fiókot fenntartó Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár szervezésében). A házban, melynek feleségével, Márkus lányával, Pulszky Romolával együtt, évekig a lengyel-orosz fenomen is lakója volt.

A Pulszky-Márkus-Nizsinszkij-Szakáts-család gazdagságában és bonyolultságában egyként rendkívüli történetéről összeállításunkban Gajdó Tamás színháztörténész tollából közlünk tanulmányt. Az alábbi beszélgetés Tamara Nijinskyvel és Szakáts Kingával az ittlétük hetei alatti, sűrű találkozásaink, s egy hosszú beszélgetés nyomán született meg, természetesen négyünk közös anyanyelvén: magyarul. Csapongva a történetek tömegében.

Halász Tamás – A mostani látogatásuk során számtalanszor került elő, miért esett-esik méltánytalanul kevés szó Nizsinszkij magyar kapcsolatairól, miért számít szinte titoknak, hogy Tamara édesapja, Kinga nagyapja, Vaclav Nizsinszkij, házassága révén milyen intenzíven kötődött Magyarországhoz. Egy 1994-es, a Budapesti Francia Intézetben tartott estet leszámítva – melyről szinte lehetetlen adatokat találni, én is csak azért tudok róla, mert ott voltam – alig volt nyilvános esemény, rendezvény, amely segített volna tudomást szerezni arról, miért is ülhetünk például mi most itt, együtt a Naphegyen. Tizenhét éve, a Francia Intézetben Tamara tartott előadást Nizsinszkij művészete címmel, majd Redjep Mitrovitsa, a Comédie Française színésze olvasott fel a Füzetekből. Három évvel később, Szántó Judit kitűnő fordításában, Cenner Mihály előszavával megjelent a Füzetek csonkítatlan szövegének magyar kiadása. Keveset tudhatunk a családról, történetéről. Jellemző példa, hogy idei, budapesti látogatásukon, egy köszöntő során a szónok több ízben is Nizsinszkij unokájának mondta Tamarát, Vaclav lányát. Ritkán szakad meg a csend.

- Szakáts Kinga – Először, közel negyed század elteltével, 1991-ben jöttünk haza együtt. Azt megelőzően 1968-ban jártunk Magyarországon, édesanyám pedig még 1979 júniusában is volt itthon, nélkülem. Ezek igazából kizárólag rokon látogatások voltak, hivatalosan, vagy szakmai körökben senki nem tudott róluk. 1991-ben elhoztam az amerikai családomat is. Elmentünk együtt, és megnéztük a villát² a család régi barátja, Cenner Mihály segítségével.

- Tamara Nijinsky – Az 1990-es években Mihály és én alapítottunk egy Márkus-Nizsinszkij Kört. El akartunk helyezni egy emléktáblát a villán, ami most, 2010-ben már végre ott van, az előcsarnokban.

- SZK – Márkus Emília-disszertációmon dolgoztam, s levélben kerestem meg többeket, mindenekelőtt Cenner Mihályt, hogy segítséget kérjek a munkámhoz. Ösztöndíjat szereztem, így utazhattam Budapestre, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban kutathassak dédanyám után. Cenner bemutatott az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet akkori igazgatójának, Király Ninának is. Márkus-vonalon jól haladtam, rengeteg anyagom volt, de nagyon érdekelt édesapám, Szakáts Miklós színművész alakja is, aki emigrálás

¹ Az interjúban szereplő személyneveket élők esetében az általuk használt formában szerepeltetjük, a további esetekben a hivatalos és bevett magyar átírást tekintjük mérvadónak.

² A hajdani, 1912-ben emelt Márkus-villa a Hűvösvölgyi út 85. számú épület

Márkus Emília portréja az 1910-es évekből. Strelisky felvétele

után évtizedekig feketelistán volt. Elmentem egy előadásra a Vígszínházba, s láttam a falakon a rengeteg színészportrét, de ő, aki a társulat neves tagja volt, hiányzott onnan. Petrovics Emil tanár úr segítségével megismerkedtem az igazgatóval, Marton Lászlóval. Innentől kezdve sokáig évente jártam haza, de csak a dédanyámmal és apámmal kapcsolatos kutatásaim miatt. Ekkoriban jó néhány interjút adtam és publikáltam. Sikerült megszervezni, hogy 1994-ben, apám halálának tizedik évfordulóján, egy szép ünnepség keretében visszatették apám fényképét a Vígszínház falára. Ekkoriban édesanyámmal jártuk a világot, Nizsinszkijjal kapcsolatban. Róla azonban nem volt szó Magyarországon.

HT – Nem volt igény rá?

• SZK – Senkit nem érdekelt, senki nem hozta szóba. Az ismerősök, jóbarátok – köztük Cenner – jól tudták, mi folyik külföldön Nizsinszkij-ügyben, tisztában voltak vele, hogy alakja, legendája a reneszánszát éli. Ekkoriban, a '90-es évek elején jelent meg édesanya, aztán pedig Peter Ostwald könyve, s ezekben az években már dolgoztunk egy Nizsinszkij-film előkészítésén Paul Cox-szal, amire viszont nem volt pénz, így, a kutatás mellett, elsősorban támogatók felkutatására fordítottuk az energiáinkat³. Jártunk Londonban, Párizsban, Szentpéterváron, Varsóban: édesanyámat, Nizsinszkij lányaként lelkesen fogadták, ünnepelték, több kitüntetést kapott.

HT – A Pulszky-Nizsinszkij történet egy év híján száz esztendeje kezdődött.

• TN – Édesanyámat, Pulszky Romolát már eljegyezték, mikor 1912-ben a Népoperában, a mai Erkel Színházban először látta Gyagilev Budapesten vendégszereplő társulatát. A jegyese egy igen prominens család fia volt: az esküvő időpontja még éppen nem volt kitzúve, de már a részleteiről is elkezdtek tárgyalni. A fiú anyja, a jövődöbéli anyós látogatóba ment nagyanyámhoz, Márkus Emiliához. Praktikus dolgokról beszélgettek: szóba került a kelengye. Volt egy gyönyörű, faragott, fekete ládánk, amit valószínűleg a nagypapa (Pulszky Károly művészettörténész) szerzett. Ebben volt összegyűjtve minden, gyönyörű ruhák, brüsszeli csipke, minden, ami a korban értéket jelentett. A legenda szerint a leendő anyós megütközött, hogy micsoda egy elkényeztetett leányzó lehet a fia jövődöbelije.

Amikor a Les Ballets Russes először Budapestre érkezett, ez a hölgy hívta el Romolát a család páholyába, hogy velük együtt nézze meg az előadást. Anyám ekkor pillantotta meg apámat, s aztán gyorsan fel is bontotta az eljegyzést. Mikor aztán nem sokkal később anyám apám után indult – a véleményem szerint, s azt hiszem, nem vagyok ezzel egyedül – nem a „meglátni és megszeretni” láza hajtotta. Ő nem lett ott, azonnal, a nézőtérén szerelmes: az apám körüli varázs bűvölte el.

Szúdy Eszter – Romola a könyvében is pontosan ezt fogalmazza meg: Nizsinszkij lénye és művészete ejtette rabul.

• TN – A Les Ballets Russes vendégjátéka kapcsán egész sor fogadást, ünnepséget tartottak Budapesten, de ezeken apám sohasem volt ott. Anyám a nyomába eredt, s Európa-szerte követte városról-városra, majd, 1913-ban Dél-Amerikába, ahonnan már házasként tértek vissza Európába. Közismert tény: mielőtt a – tolmáccsal lebonyolított – lánykérésre sor került volna a Buenos Airesbe tartó hajón, anyámat többször is bemutatták apámnak. Emiatt pedig igencsak dühös volt: miért kell őt újra és újra bemutatni: ez nem tudja megjegyezni, hogy ki vagyok? Apám aztán később mesélte neki: „ő, én észrevettelek téged a nézőtérén, láttalak”, s le is írta neki, milyen ruha volt rajta azon az estén.

Nizsinszkij rendkívüli népszerűségét, sikereit nem csupán táncosi kiválóságának köszönhetette. Ha a technikát nézzük, az elmúlt, közel száz évben számosan akadtak, akik tudtak annyit, mint ő, vagy éppen meg is haladták a képességeit. Az ő nagysága abban rejlett, hogy óriási színész is volt. Képes volt tökéletesen átalakulni egy-egy szerepében.

SZE – Az egyéniséget pedig nem lehet tanulni.

• TN – Egykori bábszínészként a Phoenix-i Egyetemen tanítottam egy szemesztert gimnáziumi tanároknak. Egy alkalommal eléjük tettem apámról, különböző szerepeiben készült fényképeket: a Petruskát, A rózsá lelkét, a Faunt. . . A hallgatók közül – akik Nizsinszkij életében nem voltak járatosnak mondhatók – csupán egyetlen akadt, aki rájött, hogy az összes fotó ugyanazt az embert ábrázolja.

Londonban, vagy Párizsban tartottak egyszer fogadást a társulat tiszteletére. Az ünnepi asztalnál, a közelében helyet foglaló Jean Cocteau figyelt fel rá, hogy apám egész este furcsán mozgatja a fejét. „Valami baj van, nem érzed jól magad?” – kérdezte. „Csak gyakorlom a Faunt” – válaszolta ő. Ha színpadra lépett, igazából akkor kezdett élni. Már világsztár volt, mikor az éjszakai Párizs utcáin kószálva senki nem ismerte fel, annyira jellegtelennek látszott civilben.

HT – Hogyan érdemes kezdeni a járatlan érdeklődőnek az ismerkedést Nizsinszkij történetével? Az említett, magyarul olvasható köteteken, cikkeken kívül mit tartanak fontos forrásnak?

³ Cox alkotása (The Diaries of Vaclav Nijinsky) 2001-re készült el, bemutatóját egy évvel később tartották.

• TN – Peter Ostwald professzor kötetét, a *Leap into the Madness* ismeritek? Ez az egyetlen könyv, amit Nizsinszkijről feltétlenül el kell olvasni: persze, érdemes a többit is. De ha meg akarja valaki ismerni élete, betegsége történetét, személyes és művészi sorsát, akkor kihagyhatatlan. Ostwald Németországban született és kisgyerekként került, a náci elöl menekülő családjával az Egyesült Államokba. Pszichiáterként a San Francisco University egyik klinikáján egy intézetet alapított, mely kifejezetten előadóművészek kezelésére szakosodott. Ostwald a könyv ötletével, levélben megkereste a nővérem⁴, aki ugyancsak San Franciscóban lakott. Kyra volt, úgymond apám művészi oldala, míg én a „mindennapi”. A nővérem eljuttatta hozzám a levelét: elolvastam, aztán eltettem egy dossziéba. Ostwald legközelebb már engem keresett meg azzal, hogy Tucsonba érkezik – ami a mi phoenixi otthonunkhoz egészen közel van – és szeretne velem találkozni. Előállt a tervével és elmondta: nagyon szeretné elolvasni az eredeti és cenzúrázatlan Füzeteket (addig csak a Pulszky Romola által szerkesztett és kiadott, azaz erősen meghúzott verzió volt hozzáférhető). Én a hozzáállásomat tekintve is anyám nyomdokaiba léptem, s ő fogalmazunk így: igen hallgatag volt, ami ezeket a dolgokat illeti. Úgy véltem addig: nyugodjanak békében, minek kell mindezt felhánytorgatni? Ezt elő is adtam Ostwaldnak. Erre ő Kinga, a lányom felé fordult, s azt mondta: „Azt tudja, ugye, hogy a skizofrénia örökölhető?”. Mark, az unokám jutott eszembe azonnal, nyilvánvaló volt, hogy a professzor rá, az ő sorsára, jövőjére és apám betegségére céltzott. Ott, helyben beleegyeztem. Ostwald elolvasta a kéziratot, s mindent, amit csak lehetett. Elment mindenhol – így, természetesen a budapesti helyszínekre is – ahol apám valaha, hosszabban élt. Járt a Lipótmezőn is, a magyar nyelvű orvosi papírokat én magam fordítottam le neki. Mikor aztán nekiállt az írásnak, egyesével küldte el nekünk, véleményezésre a fejezeteket.

HT – Ostwald új teóriával állt elő a könyvében, Nizsinszkij betegségét illetően.

• TN – Véleménye szerint félrediagnosticsztálták, nem skizofréniaiban szenvedett, amit akkor az orvosai egybehangozóan állítottak. A gyógyászati eszközökkel, vagyis terápiával és gyógyszerekkel, amikkel ő, szakemberként, a könyv írása idején már dolgozott, igen sikeresen lehetett volna kezelni apámat. Az állapota lehetővé tette volna például, hogy normális módon, a családjával együtt éljen. Azután, hogy a könyv 1991-ben megjelent, Ostwald azt mondta nekem: „Ülj le, olvasd el a Füzeteket, kezdj el dolgozni rajta, és jelentesd meg a cenzúrázatlan szöveget. Olvasd el úgy, mint egy átlagos, amerikai háziasszony, akinek fogalma sincsen Nizsinszkijről!” Nekifogtam a munkának: elolvastam az anyám által „megfésült” verziót, az általa készített, kapcsolódó jegyzeteket, majd külön az eredetit, aztán pedig párhuzamosan olvastam a kettőt, a kezemben színes szövegkiemelővel. Közben pedig megismertem az apámat.

HT – Mikor jelent meg végül a hiteles, eredeti napló?

• SZK – 1995-ben, Párizsban. Ekkor kapta meg édesanyám a Francia Művészeti és Bölcsleleti Lovagrendet (Chevalier des Arts et Lettres). Az erős franciaországi kultusz jele volt a Nizsinszkij rajzaiból, élete relikviáiból, a Musée d'Orsay-ben, 2000-ben megnyitott, hatalmas tárlat is. A megnyitása évében édesanyám chevalierből officier lett, ez az előbbi elismerés eggyel magasabb fokozata, s a kettő elnyerése között tíz évnek kell elteltnie. Vele kivételt tettek, s az intervallumot megfelezték. Ugyanekkor kapta meg Párizs városának elismerését, a Grande Médaille de Vermeil-t, amelyet olyanok kaptak meg abban az időszakban, mint II. János Pál pápa, vagy Nelson Mandela. Magyarországon, ezenkívül továbbra sem történt semmi Nizsinszkij-ügyben. Ugyanabban az évben, 2000-ben dolgoztam a monodrámámon, mely Romola Nijinszkijről szól, az ő életét beszéli el. Az év júniusában, Arizonában, a Vadnyugaton tartottuk az ősbemutatóját. Csengery Judit, szüleim kedves, közeli barátja segített megszervezni, hogy azt Magyarországon, a budapesti IBS színházban is előadhassam egyszer. Erre 2000 novemberében került sor.

HT – Tamara 1996-ban, a Nurejev Nemzetközi Balettversenyen is járt Budapesten.

• SZK – Igen, Bokor Roland balettmenedzser hívta meg őt zsűritagnak. Egy évvel később megjelent magyarul is a Füzetek, ekkor is jártunk itthon, s részt vettünk néhány beszélgetésen. 1994-től az események felpörögni látszottak, de igazán jelentős érdeklődést mégsem tapasztaltunk itthon.

SZE – 1991-óta vagyok az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet Táncarchívumának munkatársa. Cenner Mihályt, ebben a minőségemben folyamatosan bombáztam a megkereséseimmel, de mindig elzárkózott, mintha félt volna valamitől.

• SZK – Hogy Mihály mitől félt, pontosan nem tudom, de sejtem. Édesapám 1969-ben Budapestről Észak-Amerikába emigrált, ahol mi, a családja 1957-től éltünk, s az Egyesült Államokban menedéjogért folyamodott. Az övé egy nagyon csúnya és szomorú történet, személyét

⁴ Kyra Nijinsky (1914-1998)

rengeteg, igaztalan vád érte. Arizonában élt három évig, megismerte egyetlen unokáját, és hosszú beszélgetéseink során sok mindent tanultam, megtudtam tőle. Átragadt rám is az iszonyatos félelme attól, hogy hazajöjsek. Soha nem tanácsolt el ettől konkrétan, de nem hitte egyikünk sem, hogy az én életemben akár egyszer is zavartalanul hazalátogatunk. 1984-ben ment el, a halála körülményeiről ugyancsak rettenetes dolgokat terjesztettek. Hét év telt el aztán, hogy először sikerült hazajönni. A legfontosabb céloom pedig az volt ekkor, hogy édesapám nevét tisztára mossam.

HT- Az ő életéről nem akartál könyvet írni?

• SZK – De, elkezdtem. Amikor az Új Horizontban megjelent a róla szóló írásom, megkérdeztem Cenner Misi bácsit, hogy mi a véleménye róla. „Nagyon bátor vagy” – mondta ezt 1991-ben. Király Nina először felajánlotta, hogy kiadnak egy életrajzot, ha megírom, aztán visszalépett, mert „erre még nincs itt az idő”. 1987-ben, ’88-ban, ’89-ben is voltunk Európában, jártunk egy kőhajításra is a magyar határtól, de nem mertem hazajönni. A rokonok jöttek ki Bécsbe, hogy találkozzanak velem, és megpróbáljanak rábeszélni, hogy mégis jöjjenek velük. Mi nem voltunk jelen itthon, így, valahol Nizsinszkij élő emléke sem...

SZE – Akkoriban, Magyarországon ő egy mitikus hős volt, szinte nem is valóságos, magában álló alak.

• SZK – A világ sok mindent rosszul értelmez, vagy tud. A széles közvélemény például nagyapámat orosznek könyveli el, pedig Nizsinszkij lengyel volt. 1997-ben jártunk Szentpéterváron: tündérik voltak, nagyon nagy szeretettel fogadtak. Az Alliance Française szervezte az utat és az Ermitázs igazgatója volt a meghívónk. Körbevezettek a balettiskola múzeumban, majd megkértek: adjunk információkat Nizsinszkij 1919 utáni életéről, mert az utolsó harminc évről ők egyáltalán semmit sem tudnak.

• TN – Csak egy példa rá, hogy másutt mennyire benne van apám alakja a köztudatban. Párizsban taxiztam, s beszédbe elegyedtem a sofőrrel: kérdezte, kik vagyunk, hová rohanunk, s én mondtam, hogy egy interjúra: pontosan tudta, ki volt Nizsinszkij. Lengyelországban, s főképp Oroszországban pedig a meghitt, „mi fiunk” attitűd volt megfigyelhető.

HT – Megpróbáltam Cenner Mihály könyvecskéjéből kigyűjteni a többé-kevésbé pontosított adatokat, de csak hozzávetőleges sikerrel jártam: pontosan mennyi időt töltött Nizsinszkij magyar földön, civilben?

• TN – Az első világháború idején nem egészen egy évet: 1915-ben jöttek ide, s 1916 elején mentek el az észak-amerikai turnéra. A második világháború alatt évekig itt voltak: emlékszem, 1944 augusztusában, az esküvőnk előtt hagyták el Budapestet és mentek Sopronba. A városba bevonuló orosz katonák tudták, ki ő, beszélgetett is többükkel. Romola második kötetében, az 1952-ben megjelent Nizsinszkij utolsó éveiben (The Last Years of Nijinsky) nagyon pontosan leírja ezeket az éveket.

HT – Mondjuk ki tehát: Nizsinszkij, családja körében hosszú éveket töltött itt.

• SZK – Így van. A Füzetekben többször is kitér első hosszú, budapesti tartózkodására: beszél a magyar nyelvről, az anyósáról, Márkus Emíliáról, s más rokonokról is. A világ a cenzúrázatlan szövegből alig másfél évtizede értesülhetett először pontosan minderről. Kevésé ismert, hogy Romola első könyvének magyar kiadása⁵ is csonka: nem túl hízolgőn írt ugyanis Grannyról⁶, azaz Márkus Emíliáról, a színész-nagyasszonyról. Ezek a részek hiányoznak belőle.

HT – Ennyire feszült volt a viszony?

• SZK – Inkább úgy mondanám: hullámzott. Az édesanyám születését követő öt-hat évben, amíg a család Párizsban élt, Márkus Emília és második férje, Párdány Oszkár⁷, vagy, ahogy mi nevezzük: Oti Papa tartotta el őket. A későbbi időkben, amikor Romolának úgymond fel kellett oszlatnia a családot, s elment pénzt keresni, akkor is gyakran segítették őket. Édesanyám Budapestre került a nagyszüleihez...

• TN – Kyra pedig egy svájci intézetbe, amit ugyancsak Granny és Oti Papa, azaz Márkus Emília és Párdány Oszkár fizetett.

SZK – Romola számos levelét őrizzük, amelyekben meleg hangon ír az édesanyjának, a remek üzleti érzékű Oti Papával pedig anyagiokról

⁵ Nizsinszkij, Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T., Budapest, 1935

⁶ Márkus Emíliát a család Grannynak, azaz Nagyinak nevezi

⁷ Párdány (korábban Altstädter, majd Andor) Oszkár 1903 és 1945 között Márkus Emília férje.

tárgyal, vagy a tanácsát kéri. Nemrég éppen a kezembe került egy levél, amiben Romola azt írja: „Drága anyuci, nagyon rosszul esett, amiért így nyilatkoztál egy újságnak. . .”

SZE – Ha Romolának ennyire nem volt kiegyensúlyozott és harmonikus a viszonya Márkus Emíliával, akkor talán ez köszönt vissza későbbi életében, hogy képes volt anyaként lemondani a saját gyerekeiről.

• TN – Ne felejtse el: az ő elsőszámú gyereke az apám volt.

• SZK – Romola nyolc éves volt, amikor az édesapja, akit imádott, öngyilkos lett. Pulszky Károly -akinek komoly válságba került az élete- kérte feleségét, Emíliát, hogy települjenek át Angliába a két gyerekkel, Romolával és Tessával. Dédanyám felajánlotta, hogy akár a császárig is elmegy, hogy a férje becsületét tisztára mossa. Talán már soha nem fogjuk megtudni, hogy Pulszky Károly miért döntött végül úgy, hogy a felesége nélkül, mégis elhagyja az országot. Szerintem Romola soha nem bocsátotta meg az anyjának, hogy hagyta elmenni egyedül az apját. Úgy érezhette, hogy Márkus Emíliának fontosabb volt a karrierje.

Készült egy interjú dédanyámmal, amelyben elmeséli, hogy hogyan készül egy szerepre. Elmeséli a napi rutint, a próbákat, gyakorlást, s azt, hogy a bemutató után mindig lefekszik, hogy egy óriásit aludjon, majd felkel, s ott a kis Romola, aki már alig várja, hogy az anyukája, hosszú idő után, megint jätsson vele. Márkus Emília tehát nem volt éppenséggel az az anya, aki igazán feláldozott volna az életéből a gyerekei kedvéért.

• TN – Nagyanyám azt mondta a férjének: ha elmész, az azt jelenti, hogy bűnös vagy: hát ne menj el.

• SZK – Ezen a ponton nem értünk egyet anyámmal, mert én azt mondom erre: ha nem a karrier a legfontosabb, akkor a gyerekekkel együtt vele megy.

• TN – Oti Papa, Párdány Oszkár, a mostohanagyapám volt az az ember, aki feltétel nélkül, önzetlenül szeretett engem. Ő mondta, mikor bejelentettem, hogy hozzá fogok menni Szakáts Miklóshoz: „Ő, ha biztosra tudnám, hogy el fogsz tudni válni, ha nem sikerül a házasságotok. . .” – mert biztos volt benne, hogy két művész nehezen fér meg együtt hosszú távon.

Amikor kiderült, hogy apám milyen súlyos beteg, Nizsinszkij kezelőorvosa, dr. Bleuler azt Romolának: „váj el, vidd magaddal Kyrát”. Anyám megtehetette volna ezt, beadhatta volna egy intézetbe, s mehetett volna dolgára, de nem ezt választotta, hanem a huszonnyolc év küzdelmét. Hogy kicsit rehabilitáljam anyámat: tizenégy-tizenöt éves lehettem, amikor bejelentette: „szeretném visszakapni Tamarát, hogy mostantól velem éljen”. De Granny és Oti Papa nem akartak odaadni neki, mert attól féltek, hogy olyan körülmények közé kerülök, mint Kyra, aki egyik mecénástól, befolyásos baráttól a másikig szaladgált, s képtelen volt biztonságos körülményeket teremteni magának. Nem is engedtek el.

SZE – Nizsinszkijt, a házasságkötése után Gyagilev kipenderítette az együtteséből, ami mélyen megdöbbenette a kor közvéleményét. Az elbocsátása után azonban sok, kecsegtető ajánlatot kapott, mégsem ezek közül választott. Romola mennyiben tudott rá befolyást gyakorolni, mennyire volt mellette, amikor mérlegelni kellett?

• SZK – Nem voltak azért azok olyan nagyon jó ajánlatok: Gyagilevnek óriási hatalma volt, sokan nem akarták, nem merték Vaclavot szerződtetni. Nagyrészt vaudeville-ekben, cirkuszokban lépett fel.

SZE – De érdeklődött iránta a Párizsi Opera is. . .

• SZK – De ebből sem lett semmi, mert Gyagilev leállította őket.

• TN – Mikor elkezdtek tárgyalni az észak-amerikai turné lehetséges helyszíneivel, a Metropolitan Opera igazgatója közölte: csak akkor fogadja az együttest, ha Nizsinszkijel együtt érkezik. Azt a szerencsétlen megoldást választották, hogy apámat bízták meg a turné művészeti vezetésével.

• SZK – Ami azért nem is volt olyan nagy baj: a vendégzereplés nagyon sikeres volt, s ha az Egyesült Államok nem lép be az I. világháborúba, tovább is folytatták volna. 1916. február 28-án, teljesen váratlanul kellett felfüggeszteniük az előadásokat a hadüzenet miatt. Az egész társaságot – lévén zömmel orosz állampolgárok – visszaküldték Európába.

HT – Vaclav Nizsinszkij lánya és unokája hogyan látja Gyagilev alakját? Hogy tartja őt számon a családi legendárium?
SZK – Az attól függ, hogy kit kérdezel. . .

TN – Amikor apám megkezdte a pályáját a Mariinszkij Színházban, már túl volt azon az élményen, hogy a Cári Balettiskolában, tanulmányai hivatalos befejezése előtt egy évvel felkínálták neki a diplomát, mondván: már nem tudnak neki mit tanítani. Ő azonban együtt akart végezni az osztályával. Fiatal táncosként a mecénás, művészetpártoló Lvov herceg mutatta be Gyagilevnek. Vaclav apja, az én nagyapám elhagyta a feleségét és három gyermekét, ami apám életében hatalmas, kiheverhetetlen törést okozott. A fiatal táncos azért értékelte a befolyásos barátok társaságát, mert általuk segíthette az anyját. Gyagilev biztos alapokat teremtett számára, hogy a művészetét kibontakoztathassa: ez elévülhetetlen érdeme. A nővérem, Kyra hihetetlenül tehetséges volt, kitűnő színésznő, karakter-színésznő lehetett volna, remekül énekelt, nyelveket beszélt, tehetséggel festett. Az ő tragédiája szerintem pontosan az volt, hogy nem állt mellé egy Gyagilev, hogy megmondja neki: ezt az utat válaszd!

SZK – Mindezzel teljesen egyetértek. Amiről viszont a világ nem beszél, legalábbis nagyon nem köztudott, az az a tény, hogy Romola és Gyagilev – bármilyen ellentétek is feszültek közöttük – többször is találkozott és tanácskozott négy szemközt, hogy egyeztessen arról, mit is lehetne tenni a súlyos beteg Nizsinszkijért. Gyagilev a szakítás után is nagyon sokat tett nagyapámért, és segítette Romolát. A házasságkötést követően Gyagilev féltékenységeben kirúgta Vaclavot, aztán pedig – anyagi okokból – minden követ megmozgatott, hogy az észak-amerikai turnéra visszahozza a társulatba, hiszen ezt követelték tőle. Elképzelhető, hogy Gyagilev legnagyobb szerelme Nizsinszkij volt, de ez nem volt viszonzott, erre a Naplók szolgálnak bizonyítékkal, ahol leírja, mennyire félt tőle, aztán azt is, hogy hogyan kergette a kokottokat, még a viszonyuk idején, a párizsi éjszakában. A család véleménye az, hogy Vaclav olyan hatalmas tehetség volt, aki idővel, Gyagilev nélkül is világhírnévre tett volna szert. Szentpétervár, de az egész orosz szakmai közvélemény tisztában volt azzal, miféle talentummal áldotta meg a sors. Romola egyfajta női Gyagilev volt: hozzá hasonlóan okos az üzleti ügyekben: mindketten nagyon szerették Vaclavot, s csak maguknak akarták.

Ahogy Ostwald remekül megfogalmazza a könyvében: nagyapám betegségét néhány komoly, gyerek- és ifjúkori trauma hívta elő. Gyerekkorában, balettnövendékként megcsúszott a padlón, s olyan szerencsétlenül esett, hogy három napig kómában volt. Ez egy nagyon fontos momentum. A növendéktársai nagyon féltékenyek voltak rá már gyerekkorában is. Egyszer versenyt rendeztek, hogy ki tud nagyobbba ugrani, s a többiek valamilyen szappanszerű anyaggal kenték össze a padlót, mielőtt rá került volna a sor. A másik traumát az apja okozta neki, aki egyszer bedobta a Néva folyóba úgy, hogy nem tudott úszni: gondolta, hogy így majd megtanul. Alig tudták megmenteni az életét.

Gyermekkoráig úgyancsak meghatározó, tragikus eseménye volt két és fél évvel idősebb bátyja balesete: Sztanyiszlav kiesett a lakásuk ablakából, s olyan súlyos agysérüléseket szenvedett, hogy 1907-től, a hátralévő életét elmeegógyintézetben élte le, ahol Vaclav sűrűn látogatta, hosszan üldögélt vele. Ostwald megállapította, hogy számos mozdulat, amely visszaköszön a koreográfiáiban, gyakran figyelhető meg elmebetegéknél. E sorba illeszkedik a beérkezett művészt érő, nagy csapás, hogy Gyagilev, akivel különböző értelemben, de mélyen szerették egymást, elküldte őt az együttesből, amit egyszerűen nem tudott értelmezni. Ezt a törést nem tudta kiheverni, s pár évvel később már egyáltalán nem volt hol táncolnia. Ne felejtsük el, hogy mindezek a drámai élmények mindössze másfél évtized alatt érték: huszonnégy éves korában küldte el őt Gyagilev, s nem volt harminc, amikor 1919-ben utoljára táncolt közönség előtt St. Moritzban: művészi értelemben akkor meghalt. Az egész táncosi-koreográfusi pályája nem volt hosszabb, mint tizenkét év.

HT – Mit lehet tudni Nizsinszkij balett-táncos szüleinek rokonairól, leszármazottairól?

TN – Nagyapám, Tomasz Nizyński (Foma Nizsinszkij), miután nagyanyámat, Eleonora Beredát elhagyta, összekötötte az életét egy másik táncosnővel. Kapcsolatukból egy lány született, Marina, akivel anyám levelezett. Annyit tudunk, hogy neki aztán egy fia lett, és Oroszországban éltek. Hosszú ideje nincs velük kapcsolatunk.

SZE – Milyen volt a viszony Tamara és nővére, Kyra közt?

TN – Gyerekként mi igazából csak néhány évet töltöttünk együtt, amikor a család először és utoljára egyesült, 1922 és 1925 között. Ezt követően elkerültem Pestre, s legközelebb 1936-ban láttuk egymást, amikor Kyra férjhez ment Igor Markevitch zeneszerző-karmesterhez a Mátyás-templomban, majd egy évvel később, Svájcban, amikor a fia, Vaclav Markevitch nyolc hónapos volt. Ezt követően 1962-ben találkoztunk újra, amikor Kanadából az Egyesült Államokba kerültem.

Pulszky Romola gyermekeivel, Kyrával (balra) és Tamarával (jobbra) Budapesten, 1922 körül

Márkus Emília, Tamara Nijinsky és Párdány Oszkár 1925-ben, Budapesten

HT – huszonhat évvel később?

• TN – Igen, amikor anyámat mentem meglátogatni San Franciscóba. Igazán 1979 után, a második férjem halálát követően kerültünk újra közel egymáshoz. Addig rendszeresen leveleztünk, telefonon beszéltünk egymással, de igazából nem mertem belegondolni, hogy ha egyszer elhívom magamhoz Kyruskámat, hat napig marad, vagy éppen hat hónapig. Mikor megözevgyültem, elmentem hozzá látogatóba, s ekkortól kezdtünk végre igazán közeledni egymáshoz.

• SZK – Édesanya számított akkoriban a nagy titoknak: Nizsinszkijnek van még egy lánya? Kint él az amerikai sivatagban? Mit csinál ott? Magyarországon, de másutt is úgy őrizte az emlékezet őt, mint Márkus Emília bájos kicsi unokáját, de nem úgy, mint Nizsinszkij lányát. Ezt a hiedelmet részben szegény Kyra erősítette, illetve a fia, a másik unoka – összesen ketten vagyunk – Vaclav, akinek éppen olyan keserves élete volt, mint az édesanyjának. Két éves volt, amikor az apja elvált Kyrától, s őt is magával vitte. Vaclav Markevitch aztán Angliába került, ahol egy család nevelte tizenhat-tizenhét éves koráig, s akkor tudta csak meg, hogy kik is az igazi szülei és nagyszülei. Ez egy igen kiterjedt família, s ahogy minden családban, így itt is vannak csontvázak a szekrényben . . .

Ostwald feltárta és közzétette, mi is volt Nizsinszkij valódi, a maga korában félrekezelte betegsége, s állítja: azt a később felfedezett, Lítium nevű, mániás depresszió esetén alkalmazott gyógyszerrel sikeresen lehetett volna kezelni. Kyra – akit Ostwald maga is kezelte, majd átadta egy kollégájának, mert nem az orvosa, hanem a barátja akart lenni – örökölte a betegséget. Ő már megkapta a szert, akárcsak a fia, az unokatestvérem: Vaclav Markevitch, aki aki ugyanebben a pszichiátriai zavarban szenved. Én magam tizenhat éve szedek gyógyszert, nálam ugyancsak jelentkeztek a betegség tünetei. Édesanyámnak szerencséje volt, megúszta: ő a boldog kakukktojás. Romola halála után édesanyám vette át a szellemi örökség kezelését: nem kérte, az ölébe dobták: Kyrának nem volt ereje foglalkozni mindezzel. Amikor az átadásra sor került, édesanyám hozzám fordult, mire én rémülten azt mondtam: „Hagyjál engem békén Nizsinszkijjelle!” Aztán valami nagyon fontos dolog történt az életemben, s a hozzáállásom alapvetően megváltozott. Igaz, néha még most is elhangzik a számból ez a bizonyos, rémült mondat. . .

Romola írt egy levelet édesanyámnak, amikor visszatért Európába, melyben azt kérte, hogy segítsen rendszeres, havi apanázst eljuttatni Kyrának, de úgy, hogy neki magának ne jusson a tudomására, hogy a pénz kitől is származik. Az élete vége felé közeledve azért változott a hozzáállása a gyerekeihez, képes lett gyengéd lenni, szavakban is. Életemben először 2000-ben találkoztam az unokatestvéremmel, Vaclav Markevitch-csel. Monte Carlóban, a Nizsinszkij-díj átadásakor aztán már a négy gyermekét is megismerhettem. Az egyikük, aki majdnem egyidős Mark fiammal, meg is látogatott minket Arizonában.

Nádasi Myrtil, Nádasi Ferenc balettmester lánya, aki egykorú velem, tíz-tizenegy éves kislányként egy darabban játszott édesapámmal. Én világ életemben színésznő szerettem volna lenni, emlékszem, milyen mérges voltam apámra, hogy nem segített nekem, hogy az a szerepet én kaphassam meg. A sors aztán úgy hozta, hogy muzsikusi, zenetanár lettem – nem állítom, hogy örömmel, de fontos volt egy szakma. Megadatott aztán – hála az én nagyszerű férjem türelmének – hogy negyvennégy évesen visszamehettem az egyetemre, s végre színházi diplomát szerezhettem. Nizsinszkij csak annyiból foglalkoztatott, amennyire kapcsolatban állt a színjátszással. Tudták körülöttem, hogy kinek az unokája vagyok, de engem Márkus Emília érdekelt. Egy nap, több mint húsz évvel ezelőtt odajött hozzám a professzorom, s azt mondta: „Kinga, van egy jelmeztervező-növendékünk, aki hallotta, hogy Nizsinszkij unokája vagy, és tudja, hogy van néhány jelmez nálatok: nagyon szeretné látni őket”. Valóban, őrzünk egy köpenyt, néhány apróságot. . . Eljött hozzánk, és előhúztam a nagy dobozt, amiben tartjuk ezeket: úgy nyúlt hozzájuk, mint legszentebb relikviákhoz. Ekkor csak annyit mondtam magamban: húha! Innentől kezdett el azon járni az eszem, hogy mit csinálhatnánk ezzel a kis gyűjteménnyel, a tárgyi és szellemi örökséggel.

Amíg élt, minden Romola kezében volt: szó nem lehetett arról, hogy rajta kívül bármelyikünk nyilatkozzon, intézkedjen. Édesanyám hosszan tartó háttérben maradása alapvetően ennek volt betudható. Nagyanyám 1978-ban halt meg: a végrendeletében mindent anyámra és rám hagyott, de a volt vejét, Igor Markevitchet jelölte ki végrehajtónak. Mindezt úgy, hogy a végrendeletből kihagyta őt, magát és egyetlen, Kyrával közös gyermekét, Vaclavot! Ebből a helyzetből indultunk, s tartunk most itt, ahol tartunk. Az embernek a legváratlanabb feladatok adatnak meg, amiket aztán vagy el tud végezni, vagy nem. Ilyen volt a Márkus-diplomamunkám. Mikor elhoztam Budapestről a rengeteg, összegyűjtött anyagot, leültem az írógéphez, és mintha csak diktálták volna.

HT – voltak aztán rendkívüli találkozásaid a család más tagjaival, így Broniszlavának, Vaclav Nizsinszkij húgának leszármazottaival is.

• SZK – A másodfokú unokatestvéremmel, Broniszlava lányunokájával életünkben először, öt évvel ezelőtt találkoztunk. Ő, akárcsak a nagyanyja,

Kaliforniában élt, majd Coloradóba költözött, s annak az ágna a szellemi hagyatékát – édesanyja, Irina halála után – ő kezeli. Elképesztő volt a találkozásunk: becsengetett, kinyitottam az ajtót, s ott állt előttem egy velem egykorú, azonos alkatú, azonos frizurájú nő, aki szinte pontosan olyan ruhát viselt, mint amiben én voltam. Remek találkozás volt, azóta is rendszeres kapcsolatban vagyunk egymással.

SZE – Nizsinszkij gyakran emlegeti naplójában Tesszát, Romola testvérét.

- TN – Tessza anyám nyolc évvel idősebb nővére volt, egy gyönyörű, széke asszony, aki nagyon hasonlított Grannyre. Bécsben, a Burgtheaterben tanult színjátszást. A színházigazgató azt mondta neki, hogy ha olyan tehetséges, mint amilyen gyönyörű, belőle lehet a második Márkus Emília. Egyszer meghallgatta őt Erik Schmedes, a hírneves, dán Wagner-énekes, majd gyorsan el is vette feleségül, a tanulmányainak ezzel vége is szakadt. Közös gyermekük nem született, de Schmedesnek volt egy, az előző házasságából származó lánya, akivel még volt alkalmunk találkozni. Schmedes kereken húsz évvel volt idősebb a nagynénémnél, és sajnos erősen ivott: delírium tremensben halt meg, 1931-ben.

- SZK – A néhány év alatt, amíg a család együtt élt Párizsban, velük lakott Tessza is, majd egy darabig ő vigyázott Vaclavra.

- TN – Tessza tündéri személyiség volt, tökéletes ellentéte anyámnak. Bohém volt, de csupa szív teremtés. Ő is folyamatos anyagi nehézségekkel küzdött, s őt is Granny és Oti Papa segítette: rendszeresen küldték neki a pénzt Párizsba. A dán állampolgár Tessza aztán Budapestre került a II. világháború idejére. Egy zsidó család lakásába került, akiket elvittek. Mikor a tulajdonosok hazatértek, Tessát tették felelőssé a lakásból eltűnt értékek miatt. Miklóssal, a férjével nagyon féltettük, le ne tartóztassák a vádak miatt. Oti Papa ekkor már nem élt, Granny a Nemzeti Színházban lakott, az öltözőjében. Én már várandós voltam Kingával és a Nemzeti Színház pincéjében húztuk meg magunkat. Nem mondható, hogy kifejezetten rendezett körülmények közt éltünk. Egyértelmű volt, hogy Tessza tökéletesen ártatlan, de olyan zűrés idők voltak akkor, hogy úgy gondoltuk: Tessának el kell hagynia az országot, a legjobb volna, ha Svájcba menne. Volt egy foxi kutyája, aminek amputálni kellett az egyik, súlyosan sérült lábát. Sosem felejttem el a képet, ahogy megyünk együtt a vonathoz ő, Miklós, meg én, a Keleti, vagy a Nyugati pályaudvarra, már nem emlékszem rá. Megy Tessza, botra támaszkodva, szőkén, hosszú lófarokkal, kezében a háromlábú kutya, vonulunk a sötét, füstös éjszakában, s közben próbáljuk meggyőzni őt, hogy hagyja itt a kutyát, jó helyet találunk neki. A pályaudvar és a vonat is zsúfolásig tele volt katonákkal: Tessát szó szerint feltoltuk az egyik kocsi, fentről meg a katonák húzták a lépcsőn. Feljutott aztán, a vonat elindult, s fél évig nem tudtunk róla az égvilágon semmit. Rettenetes lelkiismeret-furdalásom volt, hogy mit műveltem a nagynénémmel. Kiderült, hogy a vonat egyáltalán nem Svájc felé ment aztán, hanem keletre, talán Romániának. Tessza szegény, kikötött végül a célországban. Genfben élt, a dánok segítették anyagilag, mint a nagy Schmedes özvegyét. 1963-ban halt meg.

Granny az ostrom alatt többeket bújtatott, így Csathó Kálmán író-rendező testvérét is. Ez különösen merész húzás volt annak fényében, hogy a férje, Oti Papa, az eredetileg Altstädternek született Párdány Oszkár is kikeresztelkedett zsidó volt. El is jöttek érte: nagyanyám közölte a pribékekkel, hogy akkor ő is megy a férjével. Gobbi Hilda alapított egy népkonyhát, ahol forró leveshez, darab kenyérhez lehetett jutnia az időseknek, a várandós anyáknak. Oda jártam én is.

1944-telén Miklóssal még egy darabig a Márkus-villában laktunk: éjszaka pedig kijárási tilalom volt. Szenteste délutánján elhatároztuk, hogy útra kelünk, s meglátogatjuk a férjem szüleit, akik a Röck Szilárd utcában éltek, s egyúttal megpróbáljuk megtalálni Grannyt és Oti Papát, akik a bezárt Gellért Szállóban húzták meg magukat. El is jutottunk mindkét helyre, s már útban voltunk a hotelből hazafelé. Esteledett: a Széll Kálmán (ma Moszkva) térnél tovább azonban nem jutottunk: azt mondták, már a Budagyöngyénél vannak az oroszok. A villa meg egy kicsit följebb van még onnan. Visszamentük hát a Gellértbe, és január 6-ig mi is ott „szálltunk meg”. Potyogott a mennyezetről a vakolat, majdnem leszakadt. Miklós katonaszökevénynek minősült: ne kérdezzétek már, hogy kik, de megjelentek valami egyenruhások, akik felsorakoztatták párszor a férfiakat, s minden tizediket lelőtték. Ezt a férjem kétszer is megúsza. Egy ponton aztán úgy gondoltuk, nem várjuk meg a következő menetet: elloptam két takarót a szállóból, s nekivágtunk a Ferenc József-(ma: Szabadság-) hídnak. Először megint az anyósomékhöz mentünk, de ők úgy szorongtak a pincében, mint a szardíniák: ott már nem fértünk el. Így keveredtünk el a Nemzeti Színházba, ahol már rengetegen voltak: olyanok, akik felkészültek a hosszabb ottlétre, hoztak magukkal, amit értek. Éltel, meleg holmit. A színház pincéje azért volt jó menedék, mert már bent volt a téli tüzelő, legalább fűteni tudtak mivel. Mosdani meg inni havat hordtunk be az utcáról. A színháznak volt egy kedves házmesternője: tőle kaptam két teáskanál sárgabaracklevárt, 1945 januárjában. Még most is érzem az ízét. Egy nap lejött a pincébe az anyósom, hogy Miklós édesapja rosszul van: a férjem átrohant, s kiderült, perforálódott az epéje. Nagydarab bácsi volt: Miklósék fogtak két seprűnyelet, áthúzták egy tonettszéken, így vitték át a Rókus Kórházba. Az ügyeletes orvos azt mondta nekik: nézzétek, tele vagyok súlyosan sérült, meg

Tamara Nijinsky és Márkus Emília színházi öltözőben, 1940-es évek

haldokló katonákkal, nem tudom megmúteni. Visszahozták a Nemzetibe és ott hamarosan meghalt.

Felvitték a pincéből, a díszletraktárból, ahol laktunk a márvány előcsarnokba, ott összeeszkábáltak egy ládát a holttestnek, s egy darab aranyárga bársonnyal – valami színdarab díszlete lehetett – letakarták, mi meg gyorsan elmondtuk egy Miatyánkot. A Nemzeti előtt állt Tinódi Lantos Sebestyén szobra, pár lépcsőfokon lehetett odamenni a talapzatához: ott volt egy kevés csupasz, de csonttá fagyott föld. Alig sikerült elkaparni. Áprilisban temettük el aztán tisztességesen.

A pesti oldalon már véget értek a harcok: Gobbi Hilda talált egy gazdátlan fuvaroskocsit, s átment Budára az egyetlen, még épen álló hídon, s összeszedte, aki színészt csak talált. Csortost és még sokakat, köztük Grannyt és Oti Papát is, és áthozta őket a Nemzetibe. Ekkor aztán Oti lett beteg: őt is a közeli Rókusba vitték. Ő azonban vissza akart menni a villába, az ostrom végét követően. Megpróbáltam a lelkére beszélni: ott nincs se víz, se villany, abban a házban nem lehet létezni. Gobbi elvitette őt és Márkus Emíliát a Széher úti kórházba, amit apácák tartottak fent, s nem érte bombatalálat. Nagymamám aztán egymagában mégis visszament a Húvösvölgyi útra: a szomszédai fogadták be. Mi Pesten maradtunk: a Nemzeti színészei, Major Tamás vezetésével már elkezdtek dolgozni, s Miklósrá is szükség volt.

Május volt, amikor egy kis cetlin üzenetet kaptam: Oti Papa meghalt. Szereztem egy darab kenyeret, s átmentem Budára. Jött egy öregember egy sörszállító lovaskocsival, ő felvett, elvitt egy darabon, aztán gyalog folytattam az utat – hét hónapos terhesen –, fel, a villába. Talán ezért nem szeretek gyalogolni. Mikor beléptem az épületbe, a nyolcvannégy éves Granny a gobelin-szalokban ült (ma ott van a könyvtár-fiók) olyan vézna volt, mintha egy seprűre ráhúztál volna egy fekete ruhát. Egerek szaladgáltak körülötte a földön.

Lementem a Budagyöngyéhez, a BESZKÁRT-házakhoz, ott kerestem embereket, hogy rakjanak össze egy koporsót, s elmentem Otiért a kórházba, aztán onnan papot intézni a budai ferencesekhez, majd vissza Grannyhez – végig, gyalog. Görög bácsi, a villa gondnoka szerzett egy kézikocsit, aztán azon elvonszoltuk Otit a Farkasréti temetőbe. Képzeljétek azt a látványt: a kocsi platóján a koporsó, egyik oldalon a csontsovány, nyolcvannégy éves nagymamám, a másik oldalon én, nagy hassal, és Görög bácsi, aki ezt az egészet húzza. Lejtőn még valahogy ment a dolog, de az nem volt sok. Így temettük el Párdány Oszkárt, Márkus Emília férjét, Nizsinszkij apósát. Amikor végeztünk, én levittem Grannyt a Nemzeti Színházba: beköltözött egy öltözőbe, mi meg találtunk egy albérletet a Röck Szilárd utcában.

End of the Story.

Ezek pedig a dédunokáim *(fotókat vesz elő)*. Kinga magyarul olvas és énekel nekik. Cecília, a nagyobbik már tud is néhány szót.

Vaclav Nizsinszkij az Armida pavilonja szentpétervári ősbemutatójának szolga-szerepében, 1907